Música e pastores no Belén de Proendos

Daniel S. Polo

2026

DANIEL S. POLO
MÚSICA E PASTORES NO BELÉN DE PROENDOS
LECTURA ORGANOLÓXICA DUNHA PINTURA MURAL
DO SÉCULO XVI NA RBIEIRA SACRA LUCENSE
LUGO. 2026

EDICIÓN NO VENAL

Música e pastores no Belén de Proendos.

Lectura organolóxica dunha pintura mural do século XVI na Ribeira Sacra lucense

Daniel S. Polo

01/01/2026

Analízase os instrumentos musicais das pinturas murais do século XVI conservadas na igrexa de Santa María de Proendos, na Ribeira Sacra lucense, prestando especial atención á escena da Adoración dos pastores. A través dunha lectura iconográfica e organolóxica, o estudo identifica a presenza dun gaiteiro e dun probable tañedor de chirimía, interpretados como representacións vinculadas ao universo musical e rural da Galicia da época. O traballo aborda tamén a integración da música popular no relato relixioso, a relación entre arte e comunidade parroquial e o valor destas imaxes como documento para a historia cultural e sonora da Ribeira Sacra.

Música e pastores no Belén de Proendos:

Lectura organolóxica dunha pintura mural do século XVI na Ribeira Sacra lucense

Alá vai o gaiteiro
por detrás do pinar,
vai tocando unha gaita,
ai, deixalo pasar.
C. popular.

Na Ribeira Sacra de Lugo o románico non se presenta como un conxunto monumental illado, senón como unha verdadeira rede histórica tecida sobre o territorio. Igrexas parroquiais, mosteiros e pequenas capelas xorden entre os viñedos en pendente e as ladeiras que descenden cara ao Sil e ao Miño, compondo unha das paisaxes culturais máis densas e singulares do noroeste peninsular.

Nese entramado, a igrexa de Santa María de Proendos, no municipio de Sober, conserva unha das imaxes musicais máis suxestivas do Renacemento galego: a presenza de músicos pastores na escena do Nacemento de Cristo.

A igrexa de Proendos aparece documentada como parroquia desde época medieval.[1] Da súa fábrica románica orixinal permanece esencialmente o presbiterio rectangular, cuberto con bóveda de canón e precedido por arco triunfal de medio punto, mentres que o resto do edificio foi obxecto de reformas posteriores.
A propia Ribeira Sacra ofrece numerosos exemplos semellantes: templos de escala contida, ligados a comunidades rurais, onde a linguaxe románica se adapta ao relevo e á función parroquial cunha naturalidade moi característica.[2]
En Proendos, ademais, a persistencia de tradicións locais vinculadas a ocupacións anteriores e algúns indicios arqueolóxicos sinalados na bibliografía comarcal engaden ao lugar unha profundidade histórica particularmente significativa, aínda que este aspecto requiriría unha verificación arqueolóxica puntual.

As pinturas murais conservadas no presbiterio pertencen xa á época moderna e responden a unha linguaxe figurativa propia do século XVI.[3] O conxunto desenvolve

[1] *Inventario do patrimonio cultural de Galicia: Igrexa de Santa María de Proendos* (Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, consulta patrimonial).

[2] Isidro G. Bango Torviso, *El arte románico en Galicia y Portugal* (Madrid: Encuentro, 1993).

[3] Maximino Arias Cuenllas, *Pintura mural en Galicia: do século XVI ao XVIII* (Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, 1998).

escenas da infancia de Cristo e outras representacións devocionais. Entre elas destaca especialmente a Adoración dos pastores, onde o relato se articula en dous ámbitos visuais: o portal, coa Sagrada Familia; e un grupo pastoril que acode ao nacemento.

A composición establece un contraste expresivo moi claro. No espazo do estábulo dominan a frontalidade e a quietude: María axeonllada, Xosé inclinado cara ao Neno, o boi e a mula en segundo termo. Fronte a iso, a zona pastoril introduce desprazamento, xesto e unha intensidade narrativa distinta. Sobre unha ladeira escura aparecen as figuras acompañadas polo rabaño. A escena sagrada aproxímase así ao mundo cotián e campesiño da parroquia. O pintor abandona a distancia idealizada para achegarse a modelos humanos recoñecibles.

Ese carácter concreto resulta especialmente visible nos rostros e actitudes. Non se trata de figuras estereotipadas, senón de tipos físicos moi individualizados. A impresión de proximidade é notable e permite pensar nunha translación deliberada do universo rural galego ao relato evanxélico. A escena de Belén formúlase desde códigos visuais próximos á comunidade que contemplaba a pintura.

Desde o punto de vista organolóxico, a escena posúe un interese excepcional. No extremo dereito aparece con claridade un gaiteiro. A imaxe permite distinguir o fol suxeito baixo o brazo, o soprete levado á boca e o punteiro orientado cara abaixo. A postura corresponde ademais a unha acción musical verosímil. Non parece un atributo convencional senón a representación concreta dun intérprete en execución.[4]

A súa presenza posúe grande relevancia para a historia musical galega. A gaita conta cunha ampla implantación histórica no noroeste peninsular e aparece asociada tanto ao ámbito festivo como ao ceremonial popular.[5] O significativo en Proendos é vela

[4] Observación directa das fotografías do detalle mural de Santa María de Proendos achegadas polo autor.

[5] José López-Calo, *La música medieval en Galicia* (A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza, 1982).

integrada con naturalidade dentro dunha pintura devocional parroquial do século XVI, ligada ao universo pastoril e non a un repertorio alegórico ou libresco. O nacemento de Cristo celébrase aquí cun son recoñecible pola comunidade local.

Xunto ao gaiteiro aparece un segundo músico sostendo un aerófono recto de tubo cilíndrico ou lixeiramente cónico. No extremo inferior apréciase unha campá ensanchada. A figura manteno en posición vertical e en actitude de execución. O deterioro da pintura impide unha identificación pechada, mais pola morfoloxía e proporcións o instrumento parece corresponder a unha chirimía ou a un aerófono afín de dobre lingüeta.
Non parece unha frauta; tampouco unha trompeta natural. A hipótese da chirimía resulta, desde a análise visual, a máis consistente.

A combinación entre gaita e chirimía resulta particularmente suxestiva. Reúne dous timbres de proxección exterior, asociados a espazos abertos e a celebracións colectivas. Ambos instrumentos comparten ademais unha presenza prolongada no repertorio festivo europeo baixomedieval e renacentista. A escena produce mesmo unha sensación acústica inmediata: non remite a música íntima ou contemplativa, senón a unha proclamación sonora do acontecemento.

Unha terceira figura avanza xunto a eles portando unha longa vara e un obxecto oval suspendido ao costado. Non é posible identificalo con seguridade. Podería tratarse dun zurrón ou dun elemento vinculado á actividade pastoril. O seu xesto achega dinamismo e reforza o ton festivo do conxunto.

Todo iso encaixa co contexto social da Ribeira Sacra do século XVI. As parroquias rurais articulaban a súa vida entre o calendario litúrxico e o traballo agrícola. A música

acompañaba festas patronais, romarías e celebracións comunitarias.[6] O pintor de Proendos parece ter trasladado a Belén a experiencia sonora do seu propio contorno.

Aí reside o valor extraordinario desta pintura. Non só documenta instrumentos; conserva unha pequena escena de antropoloxía musical.
Os pastores que chegan ao portal non pertencen a unha Palestina remota nin a unha tradición iconográfica abstracta. Parecen homes da Ribeira Sacra, representados cun imaxinario próximo e acompañados polos sons que a propia comunidade recoñecía como propios.

[6] María Carmen Pallares Méndez y Ermelindo Portela Silva, *Galicia na época medieval* (Vigo: Xerais, 1991).

Nese tránsito entre o sagrado e o cotián, Santa María de Proendos ofrece unha das representacións musicais máis vivas da pintura mural galega do século XVI: un gaiteiro, un probable tanxedor de chirimía e un grupo de pastores que anuncian coa súa música o nacemento de Cristo en plena Ribeira Sacra. A súa forza non reside unicamente no valor iconográfico dos instrumentos, senón na naturalidade coa que a música se converte en parte esencial do relato.

Bibliografía

Monterroso Montero, Juan M. *A pintura mural nas catedrais galegas: séculos* XVI-XVIII. Santiago de Compostela. 2006.

Bonet Correa, Antonio. *La arquitectura en Galicia durante el siglo XVII*. Madrid: CSIC, 1984.

Carrero Santamaría, Eduardo. *Las catedrales de* Galicia *durante la Edad Media. Claustros y entorno urbano, A* Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza. 2005

López Calo, José. *La música medieval en Galicia*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza, 1982.

López-Calo, José. (1922-2020). La Música En La Catedral De Santiago La Edad Media Y El Renacimiento'. El Códice Calixtino Y Su Música". 2021. *Quintana: Revista Do Departamento De Historia Da Arte*, no. 19 (January

Méndez Ferrín, Xosé Luís (dir.). *Gran Enciclopedia Galega Silverio Cañada*, voces "Proendos", "Sober", "gaita galega" y "Ribeira Sacra". Santiago de Compostela.

Monterroso Montero, Juan M. *A pintura mural nas catedrais galegas: séculos* XVI-XVIII. Santiago de Compostela. 2006.

Pallares Méndez, María Carmen, y Ermelindo Portela Silva. *Galicia na época medieval*. Hércules de Ediciones. 1991.

Sánchez Ameijeiras, Rocío. *Investigaciones sobre pintura mural medieval y moderna en Galicia*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.

Villa-Amil y Castro, José. *Antigüedades prehistóricas y célticas de Galicia*. Madrid, 1873.

Xunta de Galicia. *Inventario do patrimonio cultural de Galicia: Igrexa de Santa María de Proendos (Sober, Lugo).* Santiago de Compostela.

E ademais, como **fonte primaria de análise iconográfica no artigo:**
Fotografías do presbiterio e do detalle da Adoración dos pastores da igrexa de Santa María de Proendos (arquivo fotográfico achegado polo autor).